

Az államosított Akadémia első elnöke

„Nem volt igazán hiú ember. Nem hajszolta a kitüntetések, a riportokat, a szerepléseket. Nem akarta a közvélemény elismerését akármilyen áron megszerezni. Annál méltatlanabb, hogy a halála utáni közvetlen időszak óta alig emlékeztünk meg róla. [...] Hibátlan, tévedhetetlen ember nem létezik. Rusznyák, a kiváló, iskolateremtő belgyógyász és tudós, a magyar tudományt újjáélesztő, a tudományos kutatás új felívelő korát megteremtő akadémiai elnök soha el nem múló érdemeket szerzett. Rusznyák is, mint minden vezető pozícióban levő ember tévedett és hibázott is. De történelemhamisítás lenne a maga korából kiragadva nem az egész életművet mérlegre tenni”, figyelmeztetett

Budapest, 1889. január 22.

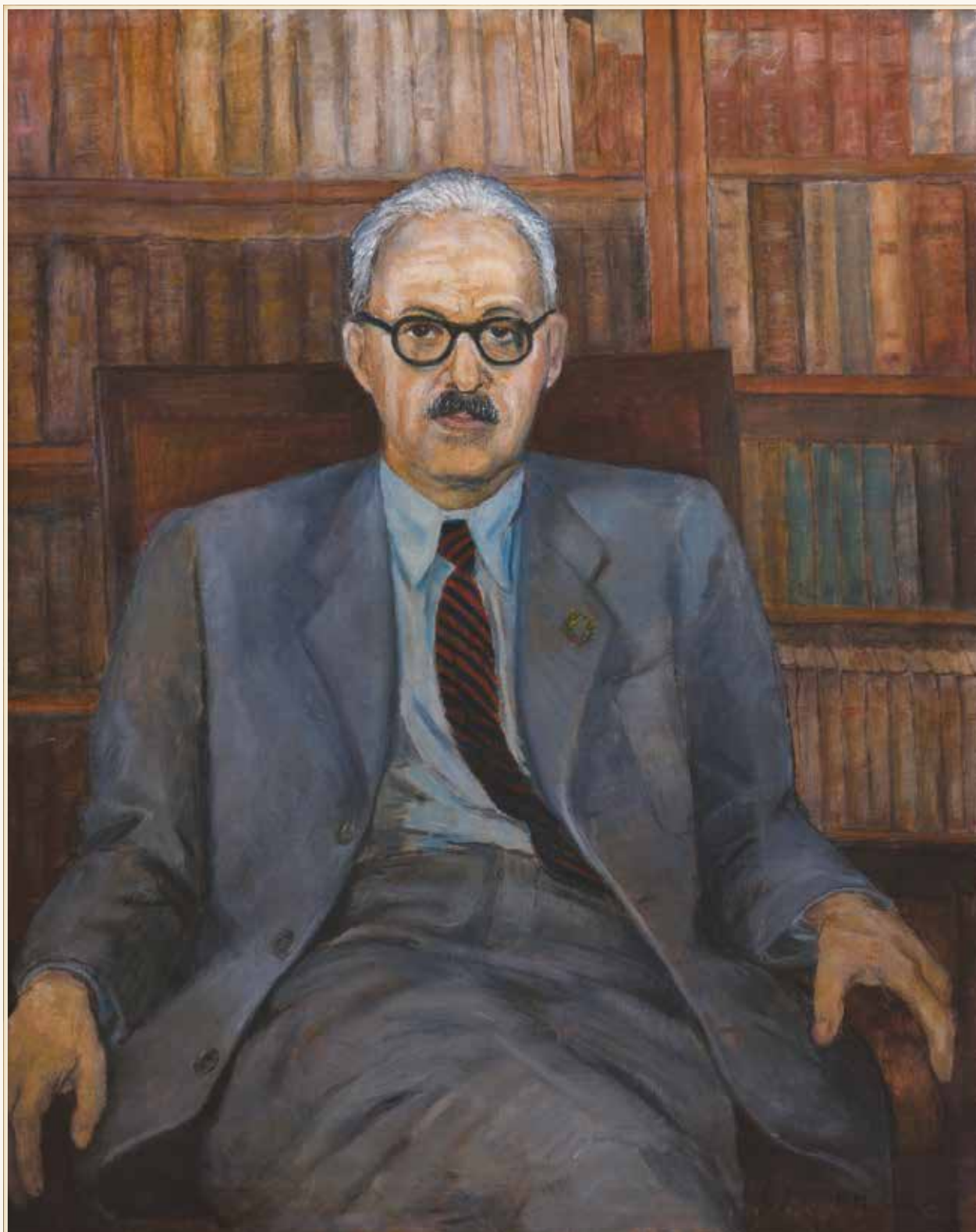
Budapest, 1974. október 15.

1949. október 31. –
1970. február 5.

I/12. Péter Mária:
Rusznyák István
1984

Hollán Zsuzsa, a neves orvos-akadémikus, az MSZMP KB tagja, egyszersmind Rusznyák István páciense, majd tanítványa 1989-ben, mestere születésének századik évfordulóján.¹ Az utolsó mondatból bizvást egyetérthetünk, habár az egész életmű mérlegre tétele olyan feladat, amelynek, ha a teljesség igényével gyürkőzünk neki, még jó ideig nem tehetünk eleget, tekintettel a pályafutás nem kevesebb, mint hat évtizedére, valamint Rusznyák István az orvostudományban és a tudománypolitikában betöltött, nem egyformán és egykönnyen mérlegelhető szerepeire. További nehézség, hogy mind az életmű, mind a Rusznyák vezette Akadémia történetének kor- és szakszerű feldolgozása még előttünk áll. Alább mégis megkíséreltem fölvezetni Rusznyák István portréját, mégpedig az élettörténet legfontosabbnak ítélt fordulataira összpontosítva.

BELGYÓGYÁSZ KUTATÓI SZENVEDÉLLEL: A KORÁNYI-ISKOLA BÜSZKESÉGE (1889–1931)

A budapesti születésű (1889. január 22.) Rusznyák István ügyvéd apa fiaként nyert felvételt a Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi fakultására 1906-ban. Kutatói érdeklődése korán megmutatkozott: míg a Magyar Királyi Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziumában a kémia foglalkoztatta, diploma (1911) előtt a kórbonctani intézetben szerzett gyakorlatot.² Bevallása szerint a kórboncnoki pálya vonzotta, végül azonban egy kinevezés hiánya döntötte el, hogy a belgyógyászat lesz a terület, ahol élete végéig működni fog.³ 1912-től kezdve csaknem húsz évet töltött báró Korányi Sándor mellett a III. számú belklinikán. Ezeknek az évtizedeknek a hatása aligha becsülhető túl, hiszen Rusznyák István lényegében ugyanazt a korszerű, laboratóriumi kutatásokra alapozó belgyógyászati irányzatot honosította meg Szegeden, amelyről a Korányi-iskolában szerzett tapasztalatot. Később Szegeden hasonló sikerrel gyűjtött maga köré tanszékeket, klinikákat vezérlő tanítványokat, mint mestere – ily módon kiterjedt befolyást gyakorolva százada magyarországi bel-

gyógyászatára. „Ha visszagondolunk azokra az évekre, amelyeket Korányi Sándor klinikáján töltöttünk el, egész határozottan mondhatom, hogy mindig teljes tudatossággal éreztük, hogy mit jelent számunkra egy ilyen nagy mester és tanító irányítása”, mutatott rá Korányi személyes jelentőségére Rusznyák.⁴ Hangsúlyozta Korányi munkásságában az elméleti és a gyakorlati munka szoros összefonódását, egyformán fontos szerepét, ami az ő tudományos pályáját is jellemezte. Olyannyira, hogy Szent-Györgyi Albert, aki a belgyógyászok három alaptípusát különböztette meg érdeklődésük fókusz szerint (1. a páciens 2. a betegség 3. a páciens és a betegség együtt), Rusznyákot egy negyedik, kivételes kategóriába sorolta, azokéba, akiket egyazon mértékben foglalkoztat a páciens és a(z orvos)tudomány egésze, mindenekelőtt az alapkutatások.⁵

Korányi Sándor neve a bírálók között is szerepelt 1925-ben, amikor a már 1911-től publikáló Rusznyák István benyújtotta habilitációs (magántanári) pályázatát. Ő is, mint a másik bíráló, Bálint Rezső, gondosan szemlélte a harminckét esztendő kutatóorvos által mellékelte ötvenkét dolgozatot, és mindketten igen elismerően szöveltek Rusznyák képességeiről: a fiatalabb kollégák bevonásáról a kutatásba, „a kutatómunkára termett tehetségről”, a fizikai kémia alkalmazásáról orvosi problémákra, a módszertani eredetiségről.⁶ A képesítést Rusznyák *A vese és keringési rendszer betegségeinek kór- és gyógytana* témából kérvényezte. Idővel a nyirokkeringés, illetve maga a nyirokrendszer lett az életmű központi vizsgálati tárgya, leginkább méltatott hazai és külföldi publikációi e témában születtek a Szent-Györgyivel közös vitamin-kutatások mellett.⁷

A magántanári bírálatok kiemelték, hogy Rusznyák még első világháborús kórházi szolgálata alatt is kutatóként gondolkodott – a zsolnai tartalékkórházba beosztott főorvost a honvédség „a koronás arany érdemkereszttel a vitézségi érem szalagján” jutalmazta⁸ –, és tanulmányt írt a maláriás esetekből. Rusznyák időközben megnősült, 1916. július 5-én vette nőül Weisz Juliskát.⁹ A házasságból két leány született: a deportálás és a háború után férjével

együtt Svédországba került és ott is maradt Éva, valamint Marianne.

A megnyerő modorú előadónak és kiváló diagnosztának tartott Rusznyákot 1928-ban nevezték ki adjunktusnak, emellett kiterjedt magánpraxissal is rendelkezett. Páciensei között tudhatta például Móricz Zsigmondné Holics Jankát, akinek az öngyilkossága – a férj médiatudatosságának köszönhetően – a szívet túlterhelő tüdőgyulladásaként került a lapokba.¹⁰

ISKOLAALAPÍTÁS: A SZEGEDI EGYETEM BELGYÓGYÁSZVEZÉRE (1931-1945)

Rusznay István – immár mint a Korányi-klinika második embere – hajlandó volt lemondani a kiépített budapesti magánpraxistról, amikor megüresedett a szegedi belgyógyászati klinika igazgatói posztja. A három jelentkező közül ő pályázott a legrosszabb esélyekkel. A kultuszminiszter, Klebelsberg Kuno a jobbra hajló Boros Józsefrefokszolt – a Horthy-korban a törvényi tilalom hiánya ellenére sem termelt sok babér a zsidó családból származóknak, ha egyetemi tanári kinevezésre pályáztak,¹¹ márpedig a másik két jelölt, Purjesz Béla és a kikeresztelkedett Rusznay ebbe a kategóriába tartozott.¹² Purjesz mégis előnyösebb helyzetből indult, hiszen – mint az elhunyt szegedi klinikavezető, Jancsó Miklós adjunktusa – ő volt birtokon belül, vagyis az egyetemi tanárközösség őt támogatta.

Korányi Sándor azonban latba vetette befolyását, és Horthy Miklós kormányzóhoz fordult, amivel célt is ért: tanítványát nevezték ki a szegedi Ferenc József Tudományegyetem belgyógyászati klinikájának professzori székébe, érezhető ellenállást váltva ki a Purjesz-párti helyi körökben. Az ellenállókat azzal fegyverezték le, hogy Purjesz Béla alá szerveztek egy új, kisebb, diagnosztikafókuszú belgyógyászati klinikát, de a szegedi tudományos közeget Rusznay szaktudása és személyisége is meggyőzte. Egyetemi tanári székfoglaló előadását *A belorvostan tanítása és tanulása* címmel hirdette meg. A záró mondatok tágabb kontextusba helyezték az orvosképzést: „az orvosi kiképzés szo-

rosan összefügg az ország általános kultúrájával és közoktatásügyi politikájával. Ha ezzel kapcsolatban azt az aktuális kérdést teszem fel, hogy a mai helyzetben helyesebben fenntartani, akkor erre az a válaszom, hogy az egyes ember, ha nyomorba jut, redukálhatja kultúrigényeit, de egy nemzet, ha ezekről lemondana, akkor jövőjéről mondana le.”¹³

A tanítványok és kortársak beszámolói szerint a szegedi másfél évtized jelentette Rusznay szakmai működésének csúcspontját. A klebelsbergi kultúrpolitika, a kolozsvári egyetemet megöröklő Szeged városának erőn felüli áldozatai és a Rockefeller Alapítvány eszközökre és ösztöndíjakra kiterjedő támogatása – a Szegeden valamivel korábban megtelepedő Szent-Györgyi Albert közreműködésével – az orvostudomány progresszív, nemzetközileg is jelentős korszakát hozták el Szegedre, azon belül Rusznay frissen emelt, modern, jól felszerelt Tisza-parti belklinikájára. Világnyelveken megjelenő publikációk sora, nyugati kutatóközpontokba ösztöndíjazott fiatalok és egy Nobel-díj fémjelezték a természettudományos kutatás helyi virágkorát, a szakmai közösség együttműködésének színvonalát, a pezsgő szellemi életet. Rusznay ebben a másfél évtizedben építette ki tanítványi körét, mélyítette el a vesebajjal, vizenyővel és vérfehérjékkel kapcsolatos vizsgálatait. Szent-Györgyivel közösen ekkor publikáltak világszerte a flavonoidok terápiás felhasználásáról, illetőleg a P-vitaminról. Tanítványa, Földi Mihály így emlékezett Rusznayra, a szegedi professzorra: „logikusan felépített, választékos, nyomdakész mondatai, kedves modora – mind a tantermi asszisztens, mind a bemutatásra kerülő betegek felé – lenyűgözőek voltak. Első előadása után – szokása szerint a hastífusszal kezdte – már elhatároztam, hogy belgyógyász leszek.”¹⁴

Rusznay István mindemellett nem zárkózott a klinika falai közé, igyekezett a város közönségét is megnyerni magának és az orvostudománynak. Ismeretterjesztő előadásain túl neve gyakran szerepelt a lapokban Móra Ferenc betegsége és halála idején is, mivel többek között ő kezelte az író.¹⁵ Beilleszkedési törekvéseinek (is?) egyik

korai gesztusa, hogy 1932-ben több tanártársával, sőt Veress Elemér rektorral együtt a *Foederatio Americana* Katolikus Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Szövetség úgynevezett nagyurává avatták.¹⁶

A DEPORTÁLÁS TRAUMÁJÁTÓL AZ MTA-TAGSÁGON ÁT A KOMMUNISTA PÁRTELITBE (1945–1949)

1944 júniusának egy reggelén Rusznyák István lakásán német katonák jelentek meg, akik családjával együtt a szegedi deportáltakat szállító vonatra hurcolták. Rusznyákék és Purjesz Béla napokig utaztak marhavagonba zárva, mígnem Ausztriában sorstársaik közül kivették, és hazahozták őket.

Az elhurcolás körülményeit helyenként eltérő változatokban és részletességgel ismertetik az elbeszélések, ahogy azt is, a Rusznyák család és Purjesz Béla tanár pontosan kinek köszönhette életben maradását, mivel a különböző emlékezők szerint az egyetem, a város és/vagy személyesen Szent-Györgyi Albert (és veje) közbenjárása¹⁷ ért el egészen Horthy Miklósig. Elképzelhető, hogy az említettek mindegyike cselekedett a szegedi professzorok megmenekítése érdekében. Egy túlélő beszámolója, aki ugyanazon szerelvényen haladt Strasshof felé, egyértelművé és átélhetővé teszi, hogy ezek a vonaton töltött napok mekkora megrázkódtatást jelentettek a(z ekkor már Horthy Miklósról nevezett) szegedi egyetem és a nemzetközi orvostudomány megbecsült, pártpolitikai téren eladdig passzív professzorának, a Nobel-díj jelölőjének, és miként követhették ki az utat elvi és gyakorlati elfordulásához a Horthy-kor elismerést és karriert biztosító világától. „A téglagyárból a második transzporttal jún. 27-én, kedden reggel két egyetemi tanár, Purjesz Béla és Rusznyák István – utóbbi családjával már évek óta kitért – annak dacára, hogy kivételezetteknek számítottak, kerültek bevagonírozásra. A hajnali órákban a szegedi Gestapo vezető százados megjelent lakásukon, és 10 percnyi időt adott nekik a becsomagolásra, majd autóra tette őket, kivitte a téglagyárba,

majd a téglagyárban felsorakozott csoport mellé állította őket, és hajtották a többivel a Rókusi állomásra. Midőn ez a szállítmány, mely tudvalevőleg előbb Auschwitz felé irányult, majd mégis Strasshofba került, a rendeltetési helyére ért Strasshofba, az állomáson már várta őket egy parancs, melynek értelmében mind az ötüket Budapestre rendelték, és pár napig ők is a Columbus utcai táborban lettek elhelyezve.”¹⁸

Ennél is közvetlenebb forrás maga Rusznyák, aki 1951-ben – immár a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként és az Elnöki Tanács tagjaként – kísérelt meg közbenjárni Házi Árpád belügyminiszternél a kitelepített Mester Miklós államtitkár és Sóvári Gyula vendéglős érdekében, akik pozitív szerepet játszottak megmenekülése történetében: „1944. július hó 2-án engem feleségemmel és két lányommal együtt két fegyveres SS hozott vissza a deportációból Budapestre internáló táborba. A délutáni órákban érkezünk a hegyeshalomi állomásra ötnapi leplombált vagonutazás után, képzelhető, milyen állapotban, egy krajcár nélkül. Érkezésünk után azonnal a vasúti vendéglő tulajdonosa, aki nem tudhatta, hogy kik vagyunk, minden kérés nélkül feleségemet és két lányomat felvitte lakásába, megfüröszttette őket, és módjuk volt pihenni, amíg én a falusi orvostól pénzt kértem kölcsön. A vendéglős nevét én is csak később tudtam meg. Augusztus 1-én kaptam azt az értesítést, hogy a vendéglőst, név szerint: Sóvári Gyulát családjával együtt Hegyeshalomról elvitték. [...] Emberi kötelességemnek érzem, hogy megkérjelek, légy szíves Sóváriék ügyét megvizsgáltatni és megállapítani azt, hogy nem lehetne-e az érdekükben, különösen 9 éves nyomorék kisfiuk érdekében valamit tenni.”¹⁹

Hogy mekkora hatást váltottak ki Rusznyák levelei a belügyminiszterből, arról alkothatunk némi fogalmat, tudván, hogy a másik érintett, Mester Miklós csak két évvel később, a kitelepítések eltörlésével mehetett haza Budapestre.²⁰

Rusznyák az elhurcolás, majd a fővárosi rejtőzködés után 1945 nyarán tért vissza a szegedi egyetemre,²¹ ám csak átmenetileg, mert szeptember 18-án már a budapes-

ti orvostudományi kar tanártestületének első rendes ülésén üdvözölte a dékán. Az ülésteremben volt szegedi kollégák, Issekutz Béla és Szent-Györgyi Albert fogadták. Egy évvel később állhatott az I. számú belklinika élére, és ott is maradt 1963-ban kérelmezett nyugdíjazásáig. Hallgatóságát ismét lenyűgözte: „Nyurga, hajlott hátú alakja, vakítóan tiszta fehér köpenye, hátrafésült ősz kefefrizúrája, melynek éles kontrasztjaként sötétedett fekete vágott bajusza, jól felidézhető sok évtizedes távolságból is. Keze finoman laza mozdulattal kopogtatta a vizsgált testfelületet. Magatartása nyugodt, fölényes derűt sugárzott.”²² A szegedihez hasonló elánnal azonban sosem vethette be magát az egyetemi munkába, mert karrierje utolsó harmadában más irányú elkötelezettség töltötte ki az idejét: a szovjetizált Magyar Tudományos Akadémia elnöki posztja.

A PÁRTTAGSÁGTÓL AZ AKADÉMIA ELNÖKI SZÉKÉIG (1945–1949)

„Vegyünk példát a Szovjetről, ahol a tudósok a legjobban fizetett foglalkozásuk közé tartoznak, s ahol az állam igen nagy összegeket fordít a tudományos kutatás támogatására”, nyilatkozta Ruzsnyák már 1945 júniusában. Ugyanebben az interjúban elítélte a Horthy-korszakot, pontosabban a „25 esztendőös kontraszelekción és tudatos tudományellenes politikát,” majd a tudósok és a politikai megbízhatóság összefüggéseire is kitért. „Véleményem szerint maga az a tény, hogy valaki tartományos kutatásoknak szenteli életét, nem mentesíti az illetőt politikai magatartásának következményei alól.”²³

Hogyan és miért fordult az országos politizálás felé a szegedi évek alatt kizárólag orvosi és egyetemi kérdésekben megnyilvánuló, saját klinikáján sem vehemens vitázóként, hanem a tanítványokat is inkább derűs úri modorban, semmiképp sem megalázóan korrigáló professzorként ismert Ruzsnyák? Mit tudhatott a szovjet tudományos életről, hogy azt állította példaképül? Csak sejthetjük, hogy a deportálás, később a budapesti rejtőz-

kódás, a háború tapasztalata és kimenetele készthették korábbi nézetei, magatartása felülvizsgálatára, ám alighanem régi-új kollégája, Szent-Györgyi Albert példája is hatott rá.

A politikába magát hangosan és látványosan belevető Szent-Györgyi, akinek háború végi megmenekülésében jelentős szerepet játszottak a szovjetek,²⁴ ebben az időszakban bizvást naivnak nevezhető lelkesedést tanúsított a Szovjetunió iránt.²⁵ Mindeközben a természettudományok érdekeire és a politikai kompromittáltságra hivatkozva nyilvános támadást indított a Magyar Tudományos Akadémia ellen, amely ekkor és előzőleg sem volt több tudósok köztestületénél, vagyis nem bírt irányító jogosítványokkal, forrásokkal. A szovjetunióbeli vizitból frissen hazatért Nobel-díjas ellenakadémiát is alapított a Magyar Természettudományi Akadémia formájában, Ruzsnyák Istvánnal a soraiban.²⁶ Míg Ruzsnyák Szent-Györgyivel ellentétben kimaradt az Akadémia első bővítésének köréből (1945. május), a második körben (1946. június), amikor az MTA új osztályokkal is gyarapodott – beleértve a biológia és az orvostudományok (IV.) osztályát –, Ruzsnyák levelező, szűk fél évvel később pedig rendes akadémiai taggá lett.²⁷ Szent-Györgyi hatását gyaníthatjuk abban is, hogy Ruzsnyák a „puha” propaganda azon alakulatának, a Magyar–Szovjet Művelődési (később Baráti) Társaságnak az orvosi szakosztályába, majd elnöki székébe (1946–1950) került, amelynek tiszteleti elnöki címét Szent-Györgyi viselte.²⁸

Akadtak azonban olyan ösvények, amelyeken Ruzsnyák Szent-Györgyitől külön indult el. Ilyen volt a pártos elköteleződés: Ruzsnyák 1945 végén a kommunista párt színében foglalta el képviselői székét a Nemzetgyűlésben és a budapesti városatyák között.²⁹ (Ekkor már személyesen ismerte Rákosi Mátyást.³⁰) Nem oktanul kezdték hát váltogatni neve mellett a „professzor” megjelölést az „elvtárs”-sal.³¹ A két, Szegeden befutott orvostudós útjai 1947-ben ágaztak el végleg, amikor Szent-Györgyi külföldre menekült a Rákosi-diktatúra elől, Ruzsnyák István pedig elfoglalta az elnöki széket az Akadémián.³²

Rusznayák nem az első jelölt volt annak az Akadémiának az élére, amit a hatalomra jutott Magyar Dolgozók Pártja – a Tudományos Tanács rövid életű, ám annál jelentősebb kitérője után – szovjet utasításra és mintára központi irányító szervvé faragott. (Az írásba foglalt tervek gyakran alkalmazták a „szétverés” fordulatot a moszkvai ukáz előtt még „elhalasztásra” ítélt MTA átalakítási folyamatára.) Habár Rusznayákokat beválogatták a Gerő Ernő vezette Tudományos Tanács elnökségébe az Akadémia szovjetizálásának tényleges levezénylői (Gerő, Alexits György, a leendő akadémiai főtitkár és Erdős Tamás, a tanács titkára),³³ sőt az MTA Igazgató Bizottságába is (1948),³⁴ az elnöki poszt mellett az előzetes névsorokban 1949 júliusában még Gerő Ernő neve szerepelt. Gerő a szovjet mintát követve egy tekintélyes tudós elnököt tartott kívánatosnak az Akadémia élén, ezért elhárította ezt az újabb pozíciót.³⁵ Szeptemberben már Rusznayák is elnökjelöltként merült föl a turkológus Németh Gyulával együtt.³⁶ Rusznayákokat szintén javasolták abba a bizottságba, amit a szovjetizálást közvetlenül megelőző aktusok (avagy a „hivatalos” akadémiai eljárás előkészítése és pártszempontból biztonságos levezénylése) céljából alakítottak.³⁷ Ennek következtében Rusznayák jó előre értesült az Akadémia tervezett vezetőségének és tagságának névsorairól, benne saját elnöki pozíciójáról, és aktívan közreműködött a népgazdaság céljaira szabott, szovjet típusú Akadémia létrehozásában. Olyannyira, hogy – többedmagával – minősítéseket is készített a meglévő orvosakadémikusokról, és javaslatot tett az „új” Akadémián belüli besorolásukra, azaz hogy maradjanak-e tagok, vagy tényleges jogok nélküli tanácskozó taggá fokokozzák le őket.³⁸

A szovjetizálás az utóbbi évtizedekben az Akadémia története legnagyobb érdeklődést kiváltó fejezetének bizonyult (okkal). Két, Rusznayákokat illető mozzanatnak azonban szükséges itt is teret szentelnünk. Az egyik, hogy az új alapszabályról döntő ülésen (1949. október 31.) az akadémiai tagságnak mindössze 27,9%-a jelent meg, 13,1% szavazott igennel. Ennél is kevesebben szavaztak az akadémikusok tisztogatás révén összeállt új névsorára. Nem

a legbiztosabb legitimációs alapokon állt tehát az az új közgyűlés, amely 1949. november 29-én 43 leadott szavazatból 42-vel elnökké választotta Rusznayák Istvánt.³⁹

SÁNTHA KÁLMÁN ÜGYE (1951)

„Rusznayák István sosem volt az éles szélviharral szembe-szegülő egyéniség. Egyik szellemes tanítványa jegyezte meg: »... megtanított bennünket vitorlázni«, megtanított minket arra, hogy lehet nagyon nehéz időket is alkalmazkodva, de nem megalkuvóan, a humanista szellem megőrzésével átvészelni. Ez a képessége élete későbbi során is jellemezte őt.”⁴⁰ Bár nem elégedhetünk meg csupán a fönti minősítéssel, amikor Rusznayák húszesztendősi akadémiai elnöki országlását tárgyaljuk, még ez a vázlatos portré is megköveteli a mérlegelést – azaz hogy felidézzük Rusznayák István MTA-elnöki működésének jelentősebb epizódjait abból a célból, hogy legalább néhány támpontot biztosítsunk annak eldöntéséhez, hogyan valósult meg Rusznayák gyakorlatában ez az úgynevezett „vitorlázás”, „nem megalkuvó alkalmazkodás”.

Rusznayák elnökségének korszakát pusztán az orvostudomány és a kapcsolódó kutatások történetét tekintve könnyebb pozitív végkicsengéssel elbeszélni. Az (orvos) elnöki életmű máig hatóan legjelentősebb alkotásai alighanem a kutatóintézetek létesítése, illetőleg az alapkutatások számára megszerzett tekintély és anyagi forrás. Talán nem tévedünk, ha úgy véljük, az intézetek közül Rusznayák a Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézetet (KOKI) tartotta orvostudomány-szervezői pályája *magnum opus*ának, hiszen MTA-elnöki teendői mellett csaknem húsz éven át vezette.⁴¹ Ezen fölül is hosszan sorolhatnánk azokat a kezdeményezéseket, amelyekkel Rusznayák akadémiai elnökként az orvostudományhoz kapcsolódó kutatások intézményes javát szolgálta.

Az emberi oldalt illetően is feljegyezhetünk pozitívumokat. Ilyen az a sor levél és beadvány, amit Rusznayák és más akadémiai vezetők olyan kitelepítettek érdekében intéztek az illetékesekhez, akik aktív, néhai vagy éppen lefo-

kozott, külföldre távozott akadémikusok, kutatók családtagjai vagy munkatársai voltak. Rusznyák szót emelt például mestere, Korányi Sándor 76 évesen kitelepített özvegye, a kivándorlása után hírnevet szerzett Selye János édesanyja vagy az 1950-ben elhunyt történész akadémikus, Szentpétery Imre fia mellett.⁴² A belügyminisztériumból érkező vegyes válaszok azonban rámutatnak az akadémiai hatalom korlátos jellegére, hiába hivatkoztak a folyamodók többször is a kitelepítések által akadályozott tervteljesítésre. (Mert a tudományos kutatást éppen úgy a tervutasításos rendszer alá gyűrték, mint minden más tevékenységet a pártállamban.)

Másfelől azonban szólnunk kell a debreceni egyetem kiváló neurológusa és idegsebésze, az 1945 nyarán Szent-Györgyivel együtt a Szovjetunióban vendégeskedő, Rusznyákhhoz hasonlóan Kossuth-díjjal jutalmazott Sántha Kálmán esetéről is. Az akadémikus Sántha, aki nem titkolta erősödő ellenérzését a rendszer bizonyos intézkedéseivel szemben, végül egyetemi előadásának egy, a sztahanovistákra vonatkozó, könnyen félremagyarázható mondatával szolgáltatott ürügyet a feljelentőknek és az elégedetlen feljebbvalóknak. A megtörhetetlen Sántha doktor és a megtorlás történetéről több részletes összefoglaló is rendelkezésre áll,⁴³ ezért alább csak Rusznyák Istvánnak az ügyben játszott szerepére és kríziskezelési eljárás módjára térek ki a levéltári dokumentumok alapján.⁴⁴

Az MTA berkein belül 1951 tavaszán az Orvosi Osztály indítványozta, hogy az Akadémia rendezzen nyilvános vitát, ahol Sántha megvédheti a feljelentésekben szóvá tett nézeteit. Rusznyák erre így válaszolt: „Az Elnökség határozata értelmében egyelőre [...] Sántha Kálmán nyilatkozatai [...] ügyében semmilyen lépés nem kívánatos.” Később mégis elvállalta a vita vezetését, miután az illetékes osztály erre eredetileg hivatott elnöke beteget jelentett.

A vitának álcázott tetemre híváson, amelyen több akadémikus mellett Pióker Ignác sztahanovista és Ratkó

Anna egészségügyi miniszter is felszólalt, Rusznyák már semmi jelét nem adta a hárítás, netán szőnyeg alá söprés szándékának. Épp ellenkezőleg: szigorú szavakkal ítélte el Sánthát, aki szerinte el akarta bagatellizálni az ügyet.

„Ez az első eset nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia, hanem az egész magyar tudomány történetében, amikor tudósokat felelősségre vonnak azokért a tanokért, amelyeket hirdetnek, és ez nem mondható feleslegesnek”

– jelentette ki.

A valamelyest koreografált, mégsem egyoldalúra sikerült vita után az Orvosi Osztály zárt ülése következett, ahol Rusznyák első felszólalóként rögtön Sántha kizárását javasolta. Érveléséből kihallható a bosszúság afölött, hogy Sántha nem volt hajlandó „vitorlázni”: „Ez a magatartása vagy a teljes meg nem értését, vagy egy makacs ellenállását velünk szemben juttatta kifejezésre. Nem tudok más szavakat használni, mint amit Fogarasi [Béla] mondott, hogy ami belőle beszél, az Amerika hangja.” A 14 igennel, 5 nemmel záruló szavazás után Rusznyák még egyszer Sánthához fordult, világosan kimondva, mit várt volna tőle e napon, 1951. június 1-én: „Súlyosbító körülmény a mi szemünkben az, hogy nem gyakorolt önkritikát, nem éreztette azt, hogy átérzi nemcsak ennek a minősíthetetlen előadásnak a hibáját, hanem azt a hibás fejlődését, amit a mi tapasztalásunk szerint gyakorolt. A proletárdiktatúra, amelynek az Akadémiája vagyunk, és amelynek az érdekeit képviseljük, az ilyen álláspontot bünteti, és megbüntette Sántha Kálmánt is.”

A proletárdiktatúra Akadémiájának pallosa tehát lesújtott Sánthára, aki nem volt hajlandó megérteni, hogy az önkritika-gyakorlás bevett rituáléjára hívták meg, így a hatalom nyilvánossága előtt ejtett foltot az Akadémia hírére.

Kérdés mármost, lehet-e Rusznyák Sántha-ügybeli megnyilatkozásait megalkuvás nélküli alkalmazkodásnak

tekinteni.⁴⁵ Attól kezdve, hogy a probléma túlhaladt a szakmai körökön, az elnök demonstratív módon le akarta róla választani magát és az Akadémiát. A Balassagyarmatra száműzött Sántha Kálmánt, aki a kizárás után nem vett szikét a kezébe, az MTA 1956 augusztusában rehabilitálta. Későn. Sántha december 12-én elhunyt.

VISSZAVONULÁS ÉS BEBETONOZÓDÁS (1956–1970)

„Az elmúlt évtized folyamán gyökeresen megváltozott a magyar tudomány s az Akadémia jellege és jelentősége, célkitűzései és lehetőségei. Megnövekedett szerepe az ország életében, szorosra fűződött kapcsolata a dolgozó néppel, a gyakorlattal.

Megváltozott tudósaink túlnyomó többségének gondolkodása, világnézete is. A marxizmus-leninizmus tanításai nyomán megnőtt tudományos alkotó erejük, elmélyült hazaszeretetük, összekovácsolódott a békénket, szabadságunkat védő harcos egységfrontjuk”

– összegezte az 1945 és 1955 között lezajlott változásokat Rusznyák.⁴⁶ E számadásából, ahogy a Sztálin hetvenedik születésnapja alkalmából rendezett akadémiai díszülésre időzített elnöki székfoglalóból is kiviláglik, hogy az állampárti zsargonra zökkenőmentesen átváltó belgyógyász-elnök jó érzékkel tartotta a lépést megnyilatkozásaiban. A megfelelő helyen és időben szemrebbenés nélkül idézte akár a sztálinista (ál)tudományosság korifeusát, Trofim Gyenyiszovics Liszenkót is.⁴⁷ Amikor Liszenko 1960-ban Magyarországra látogatott, hivatalból is fogadnia kellett.⁴⁸

Rusznyák 1956 őszén sem ingott meg, pedig a Petőfi Kör utolsó vitaestjén, a Gólyavárban rendezett október 23-i egészségügyi vitán a kérdések kereszttüzebe került:

„igyekezett kifogni a vitorlából a szelet, válaszolni nagy rutinnal minden felvetett kérdésre”.⁴⁹ A hallgatóság kíváncsi volt például a megnyilvánulásai alapján megrendültnek csöppet sem tűnő Rusznyák fizetésére, valamint arra, miért nem tartott előadásokat az egyetemen.⁵⁰

Itt kell megemlékeznünk Sánthaé mellett egy másik rehabilitációról is. Nagy Imrét és az „új szakasz” politikáját a hatalomba visszatért Rákosi és az őt támogató szovjet vezetők 1955 elején durva hangnemben ítélték el. Nagynak többek közt akadémiai tagságáról is le kellett mondania, amit Rusznyák István jelentett be az elnökségnek. Rusznyák azonban jóval közelebbről, orvosi minőségben is végigkísérte Nagy Imre hatalomból való eltávolítását. Nagy február 1-jei súlyos rosszullétéről Rusznyák adott egy olyan bizonytalan diagnózist, amelyből ma sem lehet egyér-

telműen megállapítani, infarktusról vagy másról volt-e szó. Mindenesetre a Nagy Imre állapotáról Rákosit folyamatosan tájékoztató Rusznyák hateti ágynyugalmat írt elő, mint a szív-roham korban jellemző terápiáját. A tájékozottabbak kételkedtek a diagnózisban, és mivel Rusznyák maga sem jelentett konkrétan infarktust, feltételezhető, hogy Rákosiék érdekei szerint járt el, amikor hat hétre kikapcsolta Nagyot a politikai életből.⁵¹

Nagy Imre 1956 szeptemberében, a jelentősen megváltozott politikai helyzetben kérte akadémiai tagsága visszaállítását. A bevett eljárásrendet példázza, hogy Rusznyák nem az MTA-elnökséghez, hanem az MDP Politikai Bizottságához fordult megerősítésért.

Ám az MTA elnökének 1956-os szereplése korántsem ért itt véget. Mielőtt az Akadémia egyes tagjai – Rusznyák nélkül – megalapították az MTA Nemzeti Bizottságát, az elnök október 24-én éjjel egy nyilatkozattal szerepelt a Kosuth Rádióban.

„A magyar tudósok az elmúlt hónapokban sorra magukévá tették népünk legjobbjainak követelését, és igyekeztek Tudományos Akadémiánk hagyományaihoz méltón

kivenni részüket a magyar nemzeti célokért, szocialista rendszerünk építéséért folytatott harcból. [...] Annál nagyobb volt azonban megdöbbenésünk, amikor e nagyszerű nemzeti és demokratikus célkitűzésekért indított mozgalmat egy szervezett csoport a nép uralmának megdöntését célzó gyilkos vandalizmussá igyekezett átváltoztatni.”⁵²

A provokátorok által megtevesztett ifjúság narratívája nem különösebben volt eredeti, a rádió egész nap hasonló szellemben fogant felszólításokat tett közzé többek közt Kádár Jánostól, Szakasits Árpádtól, sőt Erdey-Grúz Tibor akadémiai főtitkártól is. Míg azonban Erdey-Grúz (egyetemi tanári szerepben) felszólította a fiatalokat, hogy bízzanak Nagy Imre kormányában, Rusznyák éppen a kormánytól kért elnéző bánásmódot számukra.

Október 23–24-i szereplései után Rusznyák elzárkózott a nyilvánosságtól. A következő napokban, amikor az akadémikusok közül többen is támogatásukat fejezték ki a forradalom iránt, ő az Akadémia épületében sem bukkant föl, megnehezítve ezzel a testület működését, és nem legitimálva, ami távollétében ott történt. Azt sem, hogy az ÁVH-s kapcsolatokat is fölfedő személyi dossziékat október 31-én Erdey-Grúz utasítására elkezdtek megsemmisíteni. A forradalommal szimpatizáló és Kodály vezetését óhajtó akadémikusok többször érdeklődtek telefonon Rusznyáknál, aki – Erdey-Grúzhhoz hasonlóan – kilátásba helyezte távozását a következő közgyűlésen. November 19-i keltezésű lemondásában homályosan írta körül az okokat: „Az 1956. október 23. után bekövetkező időkben olyan jelenségeket tapasztaltam, amelyekből azt a következtetést kellett levonnom, hogy az a bizalom, amellyel Akadémiánk tagjai engem az Akadémia élére állítottak, esetleg már nem olyan teljes, mint ez ideig volt. Ezért elhatároztam, hogy az összehívandó közgyűlésen bejelentem lemondásomat, és addig is a számomra még f. évre járó szabadságomat kiveszem, és ezen idő alatt visszavonulok az Akadémia ügyeinek vezetésétől.”⁵³

Ám Kádár János új kormánya hamarosan visszaállította az intézmények vezetésének forradalom előtti *status quo*-ját, miközben az Akadémia költségvetéséről nem szavaztak. Ilyen körülmények között ült össze 1957. január

26-án egy tagértekezlet 126 akadémikussal, akik 84 *igen*, 29 *nem* szavazattal, 13 tartózkodással megerősítették tisztségeikben az elnököt és a főtitkárt. „Úgy gondolom, az Akadémiának is érdeke az, hogy olyan ember képviselje az Akadémiát a felsőbb szervekkel való tárgyalásoknál, aki joggal hivatkozhatik arra, hogy mögötte áll a tagság egy-sége”, jelentette ki Rusznyák a szavazás előtt, tartva magát az elvhez, ami már 1949-ben, az MTA szovjetizálása idején is működőképesnek bizonyult: a döntéseknek az Akadémiáról kell kiindulniuk – legalábbis látszólag.

RUSZNYÁK ISTVÁN AKADÉMIAI ÖRÖKSÉGE

Aczél György, az MSZMP Központi Bizottsága titkára az 1970. februári MTA-közgyűlésen, amikor az elnök nyugdíjba ment, „nagyrabecsüléssel és szeretettel köszöntötte Rusznyák István elvtársat, a kiemelkedő tudóst, aki 1949. november 29-től a mai napig elnöki tisztet töltött be és feladatokat látott el Akadémiánkon – széles körű ismeretekkel, nagy emberi tapintattal, és önfeláldozással, kommunista elvhűséggel. A számára átadott magas kormánykitüntetés 20 viharos, küzdelmes esztendő odaadó, eredményes munkájának elismerése.”⁵⁴ Rusznyák István elnökségének „viharos, küzdelmes” húsz éve alatt egy korábban három osztályból álló, saját vagyonnal rendelkező tudós testületből a Magyar Tudományos Akadémia a hazai tudományos élet központosított, szovjetizált, pártvezetésnek alávetett, az államnak anyagilag is kiszolgáltatott irányító szerve lett. Az 1949-es átalakítás nyomán az Akadémia alá rendelték a kutatómunkát és a tudományos fokozatok megítélését (korábban mindkettő elsősorban az egyetemen folyt), de az ösztöndíjak és a nemzetközi kapcsolatok gondozását is. A központosítás jegyében a számos, többnyire újonnan alapított kutatóintézetet ugyancsak az Akadémia alá rendelték. Az akadémiai osztályok száma a többszörösére nőtt, a humaniorák elvesztették korábbi létszámfölényüket. Szent-Györgyi Albert elképzelései tehát valóra váltak, bár aligha az eredetileg elgondolt célok-keretek között.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy Rusznyák elnökségének húsz éve nem egynemű időszak volt: számos változás történt az Akadémia szerkezetében és irányultságában, idomulva a diktatúra ambícióinak és módszereinek változásához. A „népgazdaság” céljainak alárendelt – vagyis az erőltetett iparosítást tervgazdaságos módon kiszolgáltatni parancsolt kutatásokra felügyelő – Akadémia az államszocializmus kádári variánsában jelentősen elmozdult az alapkutatások és a szakszerű tudományos munkálkodás irányába, amit a működést és az alapszabályt módosító törvényerejű rendeletek (1960/24. és 1969/41.) is kísérték. Amikor 1970-ben Rusznyák István nyugalomba vonult, és az elnökséget rutinos vezetőtársa, Erdey-Grúz Tibor vette át, az MTA 10 osztállyal, 41 kutatóintézettel (átlagos dolgozói létszámuk: 112 fő), azokban 1601 kutatóval rendelkezett. Az 1950-es számok: 6 osztály, 4 kutatóintézet (dolgozók átlaga: 14 fő), 36 kutató.⁵⁵

Megállapíthatjuk, hogy innen, a végéről nézve valamivel könnyebb „az egész életművet mérlegre tenni”, hiszen Rusznyák elnöksége interpretálható úgy is, mint a magyar tudomány közösségének az ötvenes évek pusztában bolyongásától a hetvenes évek viszonylagos kánaánjába vezérlése. Különösen, mivel az 1956-ot követő csaknem másfél évtizedet, vagyis az elnöki pálya az előzőnél jóval hosszabb időszakát nem terhelték olyan konfliktusos helyzetek, amelyek alapján Rusznyák tevékenységét manapság elsődlegesen megméri és könnyűnek találják. A pályafutást teljességében vizsgáló tudománytörténeti kutatások azonban még alig kezdődtek el, pedig a személyes indítékait és elveit homályban hagyó Rusznyák István bő hat évtizedes életműve 1974. október 15-i halálával lezárult.

Baráth Katalin

JEGYZETEK

- 1 Hollán: Rusznyák István, az iskolaalapító, 549.
- 2 Fazekas–Zallár: A Rusznyák-klinika, 72.
- 3 Hollán: Rusznyák István, az iskolaalapító, 547.
- 4 Rusznyák: Korányi Sándor, 412.
- 5 Szent-Györgyi: In remembrance, 191.
- 6 Dr. Rusznyák István tudományos dolgozatainak bírálata. Előterjeszti: Dr. báró Korányi Sándor ny. r. tanár. *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karának ülései* 1925–1926. HU-SEKL 1.a 52. 1925. december 1., 1. rendkívüli ülés jegyzőkönyve. 188–196. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SOTE_KARI_ORVOSTUD_1925-26_1_a_52. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)
- 7 Néhány fontosabb mű: Bentsáth–Rusznayk–Szent-Györgyi: Vitamin Nature, 798.; Rusznayk–Szent-Györgyi: Vitamin P, 27.; Bentsáth–Rusznayk–Szent-Györgyi: Vitamin P, 326–327.; Bennhold–Kylin–Rusznayk: *Die Eiweisskörper*; Rusznayk–Földi–Szabó: *A nyirokkeringés*. (Megjelent németül, franciául, angolul is, több kiadásban.)
- 8 BK 52 (1918) 25. sz. 5.
- 9 Pesti Hírlap 1916. július 8. 13.
- 10 Pesti Napló 1925. április 3. 6.; Szilágyi: Móríc Zsigmond, 13.
- 11 Kovács: Magyarországi zsidó, 91.
- 12 Rusznayk neve mellett a főgimnáziumi értesítőben még az „izraelita” megjelölést találjuk, később katolizált. Például *Magyar Királyi Tanárképző*, 37.
- 13 Rusznayk: A belorvostan, 209.
- 14 Fazekas–Zallár: A Rusznayk-klinika, 81.
- 15 Magyar Hírlap 1934. február 8. 5.
- 16 Szegedi Friss Ujság 1932. május 3. 5.
- 17 Tasiné: *Szent-Györgyi Albert*, 232. A szerző a vő, Libik György 1981-ben Stockholmban megjelent emlékirataira hivatkozik.
- 18 Frojimovics–Molnár (szerk.): Löw Lipót vallomásának jegyzőkönyve, 135.
- 19 AL 3. Elnök (Rusznayk) 37/3. Tudósok hozzátartozóinak Budapest területéről való kitelepítésével kapcsolatos mentesítési kérelmek.
- 20 Mester mellett Rusznayk már 1948-ban is kiállt tanúként. Mészáros: Mester Miklós, 160.
- 21 Jegyzőkönyv a Szegedi Tudományegyetem Orvostudományi Kar 1945. június 20-i IV. rendes üléséről. *Szegedi Tudományegyetem Orvostudományi Kar – ülések* 1944–1945. 76. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZEGED_SZOE_KARI_AOK_1944-45/?pg=78&layout=s. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)
- 22 Birtalan Győzőt idézi Fazekas–Zallár: A Rusznayk-klinika, 89–90.
- 23 Csányi Piroska: A magyar tudományos élet feladatairól nyilatkozik Rusznayk professzor, aki előadásokat tart a szegedi egyetemen. *Délmagyarország* 1945. június 13. 2.
- 24 A moszkvai utasításra történt kimentés lehetséges okairól és közreműködőiről lásd Tasiné: *Szent-Györgyi Albert*, 194–197.
- 25 Péteri: Születésnap ajándék, 21.
- 26 Szent-Györgyinek az Akadémia ellen folytatott kampányáról lásd Dalos: *Kodály Zoltán*, 6–24. és Tasiné: *Szent-Györgyi Albert*, 206–213.
- 27 N. Szabó: Az orvoselit, 94–95. Rusznayk székfoglaló előadását 1947. június 2-án tartotta A cukorvizelés mechanizmusáról címmel. *AE* 55 (1947) 479. sz. 22.
- 28 Szabad Nép 1946. július 10. 2.
- 29 Szabad Nép 1945. október 11. 3.; A nemzetgyűlés 1. ülése 1945. évi november hó 29-én, csütörtökön. *Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója*. I. Bp., 1946. 4. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1945_01/?pg=7&layout=s. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)
- 30 Illyés Gyula naplójában 1945. június 2-ra dátumoz egy értekezletet Rákosinál („Rákosi, Révai megnyugtató, világos beszédei a jelenről, a jövőről”), amelyen Rusznayk többek közt Kodály Zoltán és Szekfű Gyula társaságában vett részt. Illyés Gyula: *Naplójegyzetek* [1929–1945]. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ILLYES/illyeso2217_kv.html. (A letöltés ideje: 2023. május 17.)
- 31 Például (l. z.): A munkásság segítsége döntő jelentőségű a tudomány számára. Dr. Rusznayk István elvtárs belgyó-

- gyász-professzor nyilatkozata a tudományos élet megmen-
tására indított akcióról és a demokratikus tudósok feladatai-
ról. *Délmagyarország* 1946. június 15. 1.
- 32 Tasiné: *Szent-Györgyi Albert*, 2023. 231–232.
- 33 Huszár: *A hatalom rejtett dimenziói*, 44. Az MTA elnöke,
Kodály nem került be a Tudományos Tanácsba.
- 34 Uo. 113.
- 35 Uo. 177.
- 36 Uo. 176. Ez a javaslat az előzőtől eltérően az MDP Titkársá-
ga ülésére is eljutott.
- 37 A „levezenylő” bizottság akadémikus tagjai még: Lukács
György, Fogarasi Béla, Alexits György. Huszár: *A hatalom
rejtett dimenziói*, 175.
- 38 Rusznyák minősítéseiből idéz Huszár: *A hatalom rejtett
dimenziói*, 213.
- 39 Pótó: Harmadik nekifutásra, 106.; Huszár: *A hatalom rejtett
dimenziói*, 253.
- 40 Hollán: Rusznyák István, az iskolaalapító, 548.
- 41 Rusznyák: A Kísérleti Orvostudományi Kutató Intézet, 44.
- 42 AL 3. Elnök (Rusznyák) 37/3. Tudósok hozzátartozóinak
Budapest területéről való kitelepítésével kapcsolatos men-
tesítési kérelmek.
- 43 Például Majerszky: *A Sántha-ügy*. Huszár: *A politikai gépezet*.
- 44 AL 3. Elnök (Rusznyák) 37/4. Sántha-ügy.
- 45 Jelentősen eltérő képet fest a Sántha-tárgyalásról és Rusz-
nyákról Szentágothai: Ulyssesként, 1298.
- 46 Rusznyák: Az MTA tíz éve, 196.
- 47 Ünnepeles díszülés I. V. Sztálin 70. születésnapja alkalmá-
ból 1949. december 19-én. *AE* 57 (1949) 481. sz. 28.
- 48 Müller: Liszenko, 1358.
- 49 Frenkl: Reformer, 105.; (-lt): A Petőfi Kör utolsó vitája.
Beszélő 1 (1990) 42. sz. 16.
- 50 *Jegyzőkönyv. A fiatal orvos és a társadalom. A Petőfi Kör
vitája 1956. október 23-án este ½ 6 órakor az ELTE Gólya-
várában*. I. 129. [Http://rev.hu/rev/images/content/kiadvanyok/petofikor/07/petofikor7_1023_1.pdf](http://rev.hu/rev/images/content/kiadvanyok/petofikor/07/petofikor7_1023_1.pdf). (A letöltés ideje:
2023. május 17.)
- 51 Rainer M.: *Nagy Imre*, 114–115.
- 52 1956 emlékezete és a megtevesztett egyetemisták I. A Ma-
gyar Rádió 1956. október 23-i és 24-i adásainak átirata
a SZER magyar osztályáról. HU OSA 300-40-8 Monitoring.
[Https://www.osaarchivum.org/hu/blog/1956-emlekezete-
es-a-megtevesztett-egyetemistak-i](https://www.osaarchivum.org/hu/blog/1956-emlekezete-es-a-megtevesztett-egyetemistak-i). (A letöltés ideje: 2023.
május 17.)
- 53 Pótó: 1956 az Akadémián, 71.; Róna-Tas: Ligeti Lajos, 249–265.
- 54 Felszólalások a közgyűlés nyilvános záróülésén. *MT* 77
(1970) 3. sz. 170–171.
- 55 Grolmusz: Az Akadémia 20 éves, 405–407.